

Igor Ю. РОБАК

Становлення вищої медичної школи Харкова в дорадянську добу (до 210-річчя Харківського національного медичного університету)

Słowa kluczowe: wyższe kształcenie medyczne, Uniwersytet Państwowy w Charkowie, fakultet medyczny, żeński instytut medyczny, publiczna opieka zdrowotna, klinika.

На початку наступного року Харківський національний медичний університет відзначатиме свою 210-ту річницю. У зв'язку з цим посилюється інтерес науковців і громадськості до його історії, як і до історії вищої медичної школи Харкова взагалі. Євроінтеграція України ставить перед її освітою нові вимоги, а отже, вимагає усвідомлення і творчого осмислення історичного досвіду. Це в повній мірі стосується й медичної освіти.

Історіографія даної теми досить широка і різноманітна. В дожовтневий період до історії медичного факультету Імператорського Харківського університету звертались Д.І. Багалій, В.П. Бузескул, М.Ф. Сумцов, К. Фойгт та інші автори у працях, присвячених ювілеям міста або навчального закладу¹.

¹ Багалей Д.И. История города Харькова за 250 лет его существования (1655–1905): ист. моногр.: в 2 т. / Д.И. Багалей, Д.П. Миллер. – Репр. изд. – Х.: [б. и.], 1993. – 2 т.; Багалей Д.И. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905) / Д.И. Багалей, Н.Ф. Сумцов, В.П. Бузескул. – Х.: тип. Адольфа Дарре, 1906. – 344 с.; Багалей Д.И. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам): [в 2 т.] / Д.И. Багалей. – Х.: тип. и литогр. М. Зильберберга, 1893–1904. – 2 т.; Медицинский факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905) / под ред. И.П. Скворцова и Д.И. Багаля. – Х.: тип. «Печ. дело» кн. К. Н. Гагарина, 1905–1906. – V, 471, 314, XVI с., 27 л.

Головним надбанням радянської історіографії становлення та розвитку вищої медичної школи Харкова стали «Очерки истории Харьковского медицинского института»².

У пострадянські часи до 200-річного ювілею Харківського медичного університету вийшли друком два святкових видання, які вмістили хроніку важливих подій харківської вищої медичної школи, історичні нариси кафедр та біографії видатних професорів³.

Про внесок медичного факультету Імператорського Харківського університету і Жіночого медичного інституту Харківського медичного товариства в розвиток охорони здоров'я губерньського міста писав в одній із своїх монографій автор даної статті⁴.

Історію харківської вищої медичної школи можна поділити на три великі етапи: 1) період медичного факультету Харківського університету та Жіночого медичного інституту (1805–1920 рр.), 2) період Харківського медичного інституту (1921–1994 рр.), 3) період Харківського медичного університету (з 1994 р.). Ці періоди тісно пов'язані з важливими етапами життя нашої країни: періодом царату в підросійській Україні; радянським періодом і періодом незалежної держави України.

У запропонованій статті автор поставив мету узагальнити історичний досвід створення і подальшого розвитку харківської вищої медичної школи на першому, дорадянському етапі її становлення.

Підвалини вищої медичної школи Харкова заклав медичний факультет Харківського університету. Його було організовано в числі чотирьох факультетів Імператорського Харківського університету, урочисте відкриття якого відбулося 29 (17 за юліанським календарем, що діяв тоді в Росії) січня 1805 року. Це був перший університет у підросійській Україні, а отже, вища медична освіта на її теренах почалася саме з нього.

Згідно зі статутом 1804 р., до складу медичного факультету Харківського університету входило 6 кафедр: 1) анатомія, фізіологія і судово-лікарняна наука; 2) патологія, терапія і клініка; 3) хірургія; 4) повивальне мистецтво; 5) художнє лікування; 6) лікарське речовинослов'я, фармація і лікарняна словесність. Перші «дійсні» студенти-медики у Харківському університеті з'явилися тільки 1809 року, і було їх лише

портр.; Фойгт К. Историко-статистические записки об Императорском Харьковском Университете и его заведениях, от основания Университета до 1859 года / К. Фойгт. – Х.: в унив. тип., 1859. – 175 с.

² Очерки истории Харьковского медицинского института / [редкол.: В. А. Задорожный (отв. ред.) и др.]. – Х.: ХМИ, 1969. – 486 с.

³ Вчені університету / Харк. держ. мед. ун-т ; за ред. А. Я. Циганенка. – Х.: Харків, 2002. – 470 с.; Історія Харківського державного медичного університету: [1805–2005] / за ред. А. Я. Циганенка]. – Х.: [ВПЦ «Контраст»], 2005. – 742 с., [7] с. іл.

⁴ Робак І.Ю. Організація охорони здоров'я в Харкові за імперської доби (початок XVIII ст. – 1916 р.) / І.Ю. Робак. – Х.: ХДМУ, 2007. – 346 с., [12] арк. іл.

2 особи. До того вони опановували фундаментальні науки. Планомірне викладання на медичному факультеті почалося в 1811 році, до цього часу воно носило випадковий характер за відсутністю чи мізерним числом студентів-медиків⁵.

Першим деканом медичного факультету став професор І.Д. Книгін. Поступово факультет набирив сили. У 1814 році були відкриті перші клініки: терапевтична і хірургічна, у кожній з них було по 6 ліжок. Акушерська клініка на 4 ліжка відкрилася 1829 року. За перші 30 років існування (1805–1835) факультет дав країні всього 301 лікаря, причому число випускників коливалося від однієї особи у 1812 р. до 33 у 1828 р.⁶.

За статутом 1835 року кількість кафедр на медичному факультеті збільшилась до 10. Для підготовки викладачів з молодих докторів медицини широко стали практикуватися відрядження з науковою метою до Петербурга, Москви і особливо за кордон; кожен з цих молодих докторів одержував від факультету докладну інструкцію для своїх занять.

Медичний факультет Харківського університету постійно стежив за досягненнями медичної науки, швидко відгукувався на появу нових відкриттів. Так, у квітні 1847 р. факультетом було доручено професорам Т.Л. Ванцетті, П.А. Нарановичу і К.Ф. Вишневському провести дослід в клініках над наркотичною дією ефіру. Проф. П.А. Наранович доповів, що, як показали експерименти, вдихання ефіру знижувало чутливість і робило майже безболісними великі операції; поганих наслідків від наркозу ефіром не спостерігалось. А першу в Російській імперії операцію під ефірним наркозом 1847 року здійснив професор Ф.І. Іноземцев – вихованець Харківського університету⁷.

Харківський університет і його медичний факультет не стояли осторонь нагальних проблем життя країни, активно намагалися сприяти їх вирішенню. Професори-медики і студенти факультету брали активну

⁵ Медицинский факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования..., с. 1–2 (2-я паг.); Історія Харківського державного медичного університету..., с. 15.

⁶ Багалеї Д.І. Краткий очерк истории Харьковского университета..., с. 75, 294; Гусев А.Н. Харьков: его прошлое и настоящее: ист.-справ. путеводитель в рис. и описаниях с прил. снимков, воспроизведен. с редких картин, акварелей, гравюр, фот. с натуры, чертежей пл. города 1768 г. и новейшего / собрал и издал А.Н. Гусев. – Х.: тип. Дарре, 1902. – 260 с., 6 табл., 12 л. ил. – С. 179; Державний архів Харківської області (ДАХО), ф. 3, оп. 63, спр. 141, арк. 1–29; Историческая хронология Харьковской губернии / сост. К.П. Щелков. – Х.: унив. тип., 1882. – VIII, 366 с. – С. 180, 194; Очерки истории Харьковского медицинского института, с. 11; 125 лет Харьковского медицинского института (1810–1935). – Х.: ХМИ, 1935. – 76 с. – С. 9, 12, 1, 22, 25; Фойгт К. Вказ. твір, с. 7, 15–16, 109–121; Харьковский государственный университет им. А.М. Горького за 150 лет / [редкол.: С.М. Королевський (пред.) и др.]. – Х.: Изд-во Харьк. ун-та, 1955. – 543 с. – С. 24.

⁷ Історія Харківського державного медичного університету..., с. 17–18.

участь у боротьбі з холерою. Під час спалахів холери професори займалися вивченням захворювання, підготували та видали популярні брошури про розпізнавання і лікування холери, особисто, разом зі студентами, здійснювали медичні заходи, проявляючи при цьому справжній героїзм⁸.

Під час Кримської війни професори безкоштовно працювали у тимчасових військових шпиталях як у Харкові, так і в Криму. Активну участь у цій патріотичній роботі взяли П.А. Наранович, Т.І. Єллінський, І.О. Свиридов, К.О. Демонсі та інші. У наданні допомоги пораненим і хворим воїнам професорам допомагали студенти-медики⁹.

Серед проявів активної громадської діяльності прогресивних представників медичного факультету особливе місце належить створенню Харківського медичного товариства та участі в його роботі. У 1860 р. професор В.Ф. Грубе виступив з пропозицією про заснування медичного товариства. Серед 26 його засновників 13 були професорами або співробітниками медичного факультету. Харківське медичне товариство розпочало свою роботу в травні 1861 року і стало відігравати помітну роль у житті міста. Медичне товариство створило лікарню, Пастерівський, Бактеріологічний та Хіміко-мікроскопічний інститути, Жіночий медичний інститут, почало видавати «Харьковский медицинский журнал». Усе це надало діяльності Харківського медичного товариства загальнодержавного значення. Першим головою товариства був професор Д.Ф. Лямбль, який очолював його в 1861–1863 та 1867–1868 роках¹⁰.

В останні роки дії статуту 1835 р. серед професорів виділялися такі справжні спеціалісти своєї справи, високо освічені, енергійні у своїй викладацькій та практичній діяльності, як хірурги Тит Лаврентійович Ванцетті та Вільгельм Федорович Грубе, патологоанатом Душан Федорович Лямбль, фізіолог Іван Петрович Щелков. Широко ерудованим спеціалістом у галузі фармакології був професор Єгор Степанович Гордеєнко, який читав ще й хімію і ввів практичні заняття з цього предмета.

⁸ Робак І.Ю. Вказ. твір, с. 82–90.

⁹ Робак І.Ю. Деятельность медицинской профессуры Императорского Харьковского университета в практическом здравоохранении в дореформенный период XIX в. // Медицинская профессура Российской империи: тезисы науч. конф., 12 марта 2004 г. – М., 2004. – С. 116–117.

¹⁰ ДАХО, ф. 12, оп. 1, спр. 1682, арк. 39, 54; ф. 44, оп. 1, спр. 536, арк. 1, 3, 17; Празднование совершившегося двадцатипятилетия Харьковского медицинского общества, 24 мая 1886. 1861–1886. – Х.: тип. Дарре, 1886. – 89 с.; 100-летие Харьковского научного медицинского общества, 1861–1961: сб. очерков и ст. по истории деятельности / [редкол.: Н.П. Новаченко (отв. ред.) и др.]. – К.: Здоров'я, 1965. – 259 с.; Харьковское медицинское общество (1861–1911): очерки его пятидесятилет. деятельности / под ред. С.Н. Игумнова. – Х.: тип. и литогр. М. Зильберберга и С-ва, 1913. – [1], V, 539, II с., 23 л. ил.

За період з 1836 по 1863 рік у Харківському університеті було підготовлено 724 лікаря.

У 1863 р. російські університети одержали найкращий за дорадянських часів статут. Це було обумовлено важливими історичними подіями у житті Росії, серед яких головне місце належало скасуванню кріпацтва. Під тиском прогресивного суспільного руху університетам була надана деяка автономність.

За статутом 1863 р. на медичному факультеті Харківського університету викладання велося на 17 кафедрах¹¹.

Великі зусилля медичний факультет приклав до поліпшення клінічного викладання. В кінці 1866 р. Харківське земство висловило згоду на організацію в земській лікарні спеціальних клінічних відділень і проведення занять. В 1873 р. міська дума дозволила відкрити госпітальні клініки в муніципальній Олександрівській лікарні. Проте реалізовано останнє рішення було тільки 1879 р. 1872 р. була відкрита офтальмологічна клініка. Директором цієї клініки з початку її існування був проф. Л.Л. Гіршман, славетний офтальмолог, відомий не тільки в Російській імперії, а й далеко за її межами. Зараз Харківська міська клінічна офтальмологічна лікарня носить його ім'я¹².

Починає швидко розвиватися наукове життя медичного факультету і докорінно змінюється характер викладання. У короткий термін професори змогли перебудувати викладання і підвести під нього могутню наукову базу. Відкинуто зовсім енциклопедизм у викладанні і, навпаки, розвивається прагнення до спеціалізації. Введені експерименти в лабораторіях і досліди на лекціях, які зацікавлювали студентів і викликали у них потяг до глибокого оволодіння наукою. Клініки також впроваджували в лікування все нове, удосконалене і корисне, так що студенти засвоювали розумні методи лікування, що велося на наукових засадах.

Представниками факультету в цей період були видатні професори, серед яких – чимало широко відомих вчених, з європейськими і навіть світовими іменами. І.П. Лазаревич був обраний почесним членом акушерського товариства в Лондоні (1866 р.), членом-кореспондентом (1869 р.), а згодом (1877 р.) почесним членом гінекологічного товариства в Бостоні, його інструменти, в тому числі прямі акушерські щипці, що одержали назву російських, чи щипців Лазаревича, на Лондонській міжнародній виставці були відмічені золотою медаллю. Д.Ф. Лямбль був почесним членом чеського медичного товариства (1864 р.). Про міжнародне визнання заслуг В.Ф. Грубе свідчить той факт, що з нагоди 35-

¹¹ Історія Харківського державного медичного університету..., с. 19–22.

¹² Робак І.Ю. Організація охорони здоров'я в Харкові..., с. 174–185.

-річного ювілею наукової діяльності йому були надіслані привітання від таких корифеїв світової медицини, як Д. Лістер, Р. Вірхов, Ж. Шарко, Т. Більтрот, Е. Бергман. І.П. Щелков був ректором Харківського та Варшавського університетів; наукові праці вченого та його учнів досить часто з'являлись на сторінках зарубіжних журналів. Л.С. Ценковського Нобелівський лауреат І.І. Мечніков назвав першим російським біологом, що зробив собі ім'я в європейській науці¹³.

Введення реакційного статуту 1884 р. значно погіршило стан університетів і викликало хвилю невдоволення передової професури і студентів. Статут передбачав ліквідацію університетської автономії та передачу всієї повноти влади міністерству і попечителям. Академічний статут 1884 р., створюючи в університетах атмосферу безправ'я та шпигунства, принижував розумовий і моральний стан студентів й викладачів.

Але, незважаючи на всі ці заходи утиску, вища медична освіта в Харкові набувала все більшого розвитку. Наплив бажаючих вчитися на медичному факультеті Харківського університету був величезним.

Згідно зі статутом 1884 року на медичних факультетах кількість кафедр збільшилась до 24. Цей процес був обумовлений бурхливим розвитком природничих і медичних наук та тісно пов'язаною з ним швидкою диференціацією наук, а, отже, й дисциплін викладання.

Життя медичного факультету Харківського університету визначалось не лише зовнішніми несприятливими чинниками, але й діяльністю видатних вчених, якими і зараз ми можемо пишатися.

За ініціатив проф. В.Г. Лашкевича і доц. М.С. Суботіна факультет 1887 р. відкрив клінічні відділення у військовому шпиталі.

У 1885–1886 рр. проф. П.І. Ковалевський створив клініку нервових і душевних хвороб.

У січні 1887 р. проф. А.Г. Подрез здобув офіційну згоду міністерства на надання статусу навчальної бази його приватній урологічній клініці. Таким чином вперше на території України з'явилась у Харкові університетська клініка сечостатевих хвороб¹⁴.

¹³ Цвелев Ю.В. Заслуженный профессор Иван Павлович Лазаревич: (к 100-летию со дня смерти) / Ю.В. Цвелев, Т.К. Тихонова // Журнал акушерства и женских болезней. – 2002. – Т. 51, вып. 3. – С. 130–134; Петрова З.П. Лазаревич Иван Павлович / З.П. Петрова // Выдающиеся педагоги высшей школы г. Харькова: биограф. словарь / Харьк. гуманитар. ин-т «Нар. укр. акад.» ; авт. коллектив: В.И. Астахова (рук.) и др. – Х., 1998. – С. 358–359; Вилкомирский И.О. Профессор Вильгельм Федорович Грубе и его факультетская хирургическая клиника в Харькове / И.О. Вилкомирский. – Х.: тип. губерн. правления, 1889. – 18 с.; Вильгельм Федорович Грубе // Вестник хирургии им. И.И. Грекова. – 1966. – Т. 96, № 5. – С. 2; Марьенко Ф. С. Вильгельм Федорович Грубе / Ф.С. Марьенко // Вестник хирургии им. И.И. Грекова. – 1966. – Т. 97, № 10. – С. 139–140;

¹⁴ Багалей Д.И. История города Харькова..., т. 2, с. 482, 589; його ж. Краткий очерк истории Харьковского университета..., с. 293; Лесовой В.Н. Страницы истории

Нові сучасні клініки Харківський університет отримав за неординарних обставин. 17 жовтня 1887 р. неподалік від Харкова, на станції Борки, сталась катастрофа з імператорським потягом, під час якої загинуло й було поранено багато людей. На місце події екстреним поїздом виїхав професор В.Ф. Грубе з командою лікарів і студентів. Він очолив роботу з організації допомоги потерпілим, виявивши при цьому високий професіоналізм, неабиякі організаторські здібності й здатність до самопожертви. Це не залишилося поза увагою Олександра III. Він належним чином оцінив діяльність В.Ф. Грубе. А 19 жовтня імператор особисто відвідав університетську хірургічну клініку, де перебували поранені під час катастрофи, і впевнився у жалюгідному стані цього закладу. Після доповіді директора – а це був тоді професор В.Ф. Грубе – Олександр, вдячний йому за чудову організацію медичної допомоги постраждалим у катастрофі, дав вказівку виділити кошти на будівництво нових клінік¹⁵.

1896 року відбулося відкриття нових клінік: факультетських терапевтичної і хірургічної, акушерсько-гінекологічної та офтальмологічної. Разом вони утворили «Клінічне містечко» університету. По закінченні будівництва загальний фонд ліжок чотирьох клінік зріс від 93 до 168, тобто в 1,8 рази¹⁶.

З переведенням університетських клінік у нові, спеціально для них побудовані приміщення, обладнані за останнім на той час словом науки й техніки, їх становище значно поліпшилося. Відразу зросла кількість стаціонарних та амбулаторних хворих, які в них лікувалися¹⁷. Найбільш популярною була клініка професора Л.Л. Гіршмана. Наприклад, 1903 року в ній лікувався 41 % від загальної кількості по всіх шести університетських клініках¹⁸.

урологи: профессор А.Г. Подрез / В.Н. Лесовой // Урология. – 2003. – № 4. – С. 71–72; Медицинский факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования..., с. 40–42, 58, 60, 336, 342, 365, 389, 390; Очерки истории Харьковского медицинского института..., с. 154; Циганенко А.Я. Професор А.Г. Подрез: до 150-річчя з дня народж. / А. Я. Циганенко, В. М. Лісовий // Харківська хірургічна школа. – 2002. – № 4. – С. 120–122.

¹⁵ Багалеї Д.І. Краткий очерк истории Харьковского университета..., с. 294; його ж. Опыт истории Харьковского университета, 2 т., с. 321, 324; Вчені університету, с. 32; Перцева Ж.М. Професор В.Ф. Грубе та його внесок у розвиток медицини Харківщини другої пол. XIX ст. / Ж.М. Перцева // Чотирнадцяті Сумцовські читання: зб. матеріалів наук. конф. «Музей і сучасність: актуальні проблеми музейної діяльності», 18 квіт. 2008 р. – Х., 2008. – С. 48–51.

¹⁶ Багалеї Д.І. История города Харькова..., т. 2, с. 588; його ж. Краткий очерк истории Харьковского университета..., с. 294; Харьковский государственный университет им. А.М. Горького за 150 лет, с. 129.

¹⁷ Багалеї Д.І. История города Харькова..., т. 2, с. 481.

¹⁸ Медицинский факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования..., с. 130–131 (2-я паг.);

Університетські клініки мали важливе значення для харківської охорони здоров'я в тому плані, що вони зібрали найбільш кваліфікованих фахівців міста й лікували найскладніші патології. Неоціненним є внесок у розвиток практичної охорони здоров'я видатних клініцистів, світил медичної науки – професорів Л.Л. Гіршмана, В.Ф. Грубе, І.П. Лазаревича, В.Г. Лашкевича, А.Г. Подреза, М.П. Трінклера – широко відомих у всьому медичному світі.

В 1887 р. медичний факультет одержав спеціально збудований анатомічний театр, де розташувалися кафедри анатомії, патологічної анатомії, оперативної хірургії та судової медицини. Там дотепер працює кафедра нормальної анатомії ХНМУ.

Друга половина XIX – початок XX століття ознаменувалися бурхливим розвитком природничих наук, у тому числі й медицини; цей процес супроводжувався швидкою диференціацією медичних наук, тому професори піднімали питання про виділення ряду медичних дисциплін в окремі доцентські курси та про організацію самостійних кафедр. Так, 1892 р. почала працювати самостійна кафедра дитячих хвороб. У 1894 р. міністр дозволив виділити із загального курсу гігієни епідеміологію.

Прогресивні клініцисти вели викладання на рівні найновіших досягнень медичної науки.

У ході та після поразки революції 1905–1907 рр. уряд посилив репресії проти вищої школи. Серед тих, хто став жертвою гоніння, були очільник кафедри і директор офтальмологічної клініки проф. Л.Л. Гіршман, завідувач кафедри госпітальної терапії проф. К.М. Георгієвський, доктор медицини психіатр П.П. Тутишкін, анатом В.П. Воробйов і значна кількість студентів-медиків¹⁹.

Урядові розпорядження та міністерські циркуляри скасували принципи автономії вищої школи, які були проголошені у 1905 р. під впливом революційного руху. Академічна робота в роки після поразки революції була дуже утруднена. Госпітальні клініки перебували в поганому стані. Дитячої, інфекційної та шкірно-венеричної клінік не було. А в тих клініках, що існували, кількість ліжок не відповідала зростаючій кількості студентів. У 1908 р. не були заміщені важливі кафедри: анатомії, фізіології, медичної хімії, фармакології, лікувальної діагностики з пропедевтикою, спеціальної патології і терапії, гігієни, історії медицини. Якість викладання значно підупала. Злиденними були й умови існування переважної частини

¹⁹ Врач-гуманист Леонард Леопольдович Гиршман / З.П. Петрова, Н.А. Галичева, А.Н. Горяинова, Л.Н. Пинчук // Асклепий. – 1999. – Т. 2, № 1/2. – С. 53–59; Історія Харківського державного медичного університету..., с. 41–42; Меркулов И.И. Жизнь и деятельность Л.Л. Гиршмана / И.И. Меркулов // XV научная сессия Украинского научно-исследовательского института глазных болезней им. Л. Л. Гиршмана. – Х.: [б. и.], 1964. – С. 13–21.

студентства. Не випадково багато студентів залишали університет до закінчення курсу навчання.

Але навіть у таких скрутних умовах передові вчені Харківського університету вміли знайти живі слова, що доходили до розуму і серця учнів. Вони переборювали перепони, які стояли на шляху розвитку думки, намагалися дати студентам глибокі знання, прищепити їм усвідомлення необхідності дослідницької роботи для досягнення високого наукового рівня практичної медицини. Прогресивні вчені прикладали енергійні зусилля для поліпшення медичної допомоги населенню нашого міста, подавали приклад людяності та істинного служіння народові, що страждав від хвороб, поганих умов життя, від темноти та нещастя. Так, професори медичного факультету Харківського університету були членами-засновниками Харківської громадської бібліотеки. Серед них видатне місце посідає В.Я. Данилевський. За його ініціативою та під його орудою розпочалося видання «Народной энциклопедии научных и прикладных знаний». Проф. І.М. Оболенський у 1910 р. став ініціатором і засновником Товариства швидкої допомоги в Харкові²⁰.

Перша світова війна сильно погіршила стан вищої освіти, особливо на медичних факультетах. Професори, співробітники та студенти йшли на військову службу, а ті, хто залишався, намагалися в міру своїх сил і можливостей допомогти фронту: організовували розвантаження потягів з пораненими, працювали у військових шпиталях і лазаретах, викладали на санітарних курсах і курсах сестер-жалібниць. Проводилися прискорені випуски зауряд-лікарів першого та другого розрядів. Наукове життя завмерло. Багато приміщень (дитяча клініка, хімічний корпус та ін.) були зайняті під лазарети. Навчання студентів проходило у зменшеному обсязі, що не гарантувало високої якості підготовки лікарів.

Другим центром становлення вищої медичної освіти в Харкові став Жіночий медичний інститут Харківського медичного товариства.

В Російській імперії жінки отримали можливість набути вищу медичну освіту лише 1872 р. До того вища освіта надавалась тільки так званим «повивальным бабкам», яких несистематично випускали деякі університети, а систематично – два відповідних малопотужних інститути в імперії. Проте і після введення спеціального звання «жінка-лікар» такі фахівниці мали обмежені права.

Перший лікарський диплом жінці іспитова комісія Харківського університету надала 1897 р., в наступному році ще 2 жінки одержали

²⁰ Народная энциклопедия научных и прикладных знаний. Харьковское Общество распространения в народе грамотности. Т. 1. Физико-математические науки. 1-й полутом. Математические науки. – М. : Т-во Сытина, 1912. – [4], 370 с. : ил., портр., рис. – С.V–XXVII; Робак І. Ю. Організація охорони здоров'я в Харкові..., с. 235–239.

звання лікаря, в 1901 році їх було 11, в 1903 – 18 і в 1904 – 7. Ці жінки не навчалися в Харкові, а лише здавали іспити на звання лікаря.

В Росії була поширена думка, що жінки не спроможні засвоїти знання на рівні вищої освіти. Крім того вважалося, що сумісне навчання чоловіків і жінок може привести до аморальної поведінки. Вимога повного рівноправ'я жінок з чоловіками в одержанні вищої освіти з присвоєнням жінкам усіх прав висувалася в ході першої російської революції 1905–1907 років. У революційних обставинах Рада Харківського університету прийняла рішення про прийом жінок на всі факультети як вільнослухачок. Відбулися прийоми в 1905, 1906 та 1907 роках. Але реакція, яка наступила після поразки революції, знову поспішила зачинити жінкам ці двері. Прийом жінок до медичного факультету університету був припинений. Можливість одержати вищу медичну освіту в університеті для жінок була втрачена. Але до Харкова продовжували приїздити жінки з надією одержати диплом лікаря. Цією обставиною скористалася енергійна і впливова пані Невіандт, яка мала неабиякі зв'язки у навчальному окрузі. Вона у 1907 році організувала вищі жіночі курси з юридичним та історико-філологічним факультетами, в 1908 р. до них приєднався і медичний факультет. Курси запрошували викладацькі кадри з університету, користувалися університетськими лабораторіями та клініками. Це вимагало великих коштів і було не під силу приватному навчальному закладу. В таких умовах курси проіснували понад двох років і розпалися.

Після їх розпаду слухачки курсів звернулися до Харківського медичного товариства з проханням взяти на себе справу жіночої вищої медичної освіти.

Медичне товариство гаряче підтримало жінок. 8 травня 1910 р. відбулося багатолюдне засідання ХМТ, на якому Харківське медичне товариство одностайно висловило бажання створити вищі жіночі медичні курси і негайно приступити до їх організації. Нову вищу медичну школу назвали Жіночий медичний інститут. На пост директора ЖМІ Медичним товариством був обраний відомий в Європі фізіолог та видатний громадський діяч професор Василь Якович Данилевський.

1 листопада 1910 р. заняття в Жіночому медичному інституті Харківського медичного товариства ропочались. Під керівництвом професора В.Я. Данилевського в інституті запроваджували нововведення. Так була організована кафедра бактеріології, якої не мав університет. У січні 1912 р. відкрилася клініка дитячих хвороб для незаразливих хворих; такої лікарні в Харкові ще не було. При клініці діяла амбулаторія, де приймали пацієнтів з ознаками внутрішніх хвороб, а також хвороб вуха, горла й носа та хвороб очей²¹.

²¹ Історія Харківського державного медичного університету..., с. 49–52.

А загалом на кінець 1912 – початок 1913 рр. у Харкові функціонувало вже 10 клінік Жіночого медичного інституту, а саме: акушерсько-гінекологічна, госпітальна терапевтична, госпітальна хірургічна, дитячих хвороб, нервових і душевних хвороб, шкірних і венеричних хвороб, офтальмологічна пропедевтична, факультетська терапевтична, факультетська хірургічна.

Вищеназвані клініки були невеликими. Містилися вони в найманих приміщеннях. У наступні дореволюційні роки номенклатура клінік інституту і їх потужність залишилися без змін²².

1912 р. В.Я. Данилевський пішов з поста директора ЖМІ, а на цю посаду був обраний професор Сергій Олександрович Попов, який показав себе послідовним прибічником вищої жіночої медичної освіти.

Вже перший випуск Жіночого медичного інституту, який відбувся 1914 р., дав країні приблизно у п'ять разів більше лікарів, ніж випуск університету. Було випущено 240 жінок-лікарів з глибокими знаннями і міцними практичними навичками.

У налагоджене академічне життя інституту внесла корективи Перша світова війна. Восени 1914 р. був проведений прискорений випуск лікарів. Закінчило інститут 268 слухачок. Більшість з них негайно відправилася на службу до земських шпиталів та лазаретів, що були відкриті для поранених і хворих воїнів. У складі загонів фельдшерниць і сестер милосердя відправилося на фронт багато слухачок 4 і 5 курсів.

У 1915 р. на перший курс було прийнято 350 осіб (з понад 1000, що подали заяви). Потім було прийнято ще 300 студенток на паралельний курс, про дозвіл на відкриття якого клопотало керівництво Жіночого медичного інституту. Восени 1916 р. також було організовано паралельний курс, до інституту вступило 800 слухачок²³.

Отже, сучасна харківська вища медична школа має понад 200-річну історію. Найстарішим центром вищої медичної освіти в Україні, що входила до складу Російської імперії, був медичний факультет Імператорського Харківського університету. За понад 100 років (1805–1917) своєї діяльності у дорадянський період Харківський університет підготував 5868 лікарів. На медичному факультеті почали складатися наукові школи, які досягли розквіту в наступний період: анатомічна, гістологічна, біохімічна, фізіологічна, патофізіологічна, хірургічна, акушерсько-гінекологічна, педіатрична, терапевтична, гігієнічна, психіатрична, мікробіологічна.

Жіночу вищу медичну освіту в Харкові започаткував 1910 року Жіночий медичний інститут місцевого медичного товариства.

²² Робак І.Ю. Організація охорони здоров'я в Харкові за імперської доби..., с. 194–196.

²³ Петрова З.П. Женский медицинский институт Харьковского медицинского общества (1910–1920 гг.) // Международный медицинский журнал. – 2006. – № 4. – С. 139–146.

Ці два осередки (факультет та інститут) і складали в Російській імперії харківську вищу медичну школу, яка в дорадянські часи пройшла період свого становлення, ставши помітним центром підготовки лікарів у Європі і заклавши підвалини тих славетних досягнень, що характеризували її подальший розвиток.

Summary

Formation of the Kharkiv Higher Medical School in the Pre-Soviet Period (to the 210 Anniversary of the Kharkiv National Medical University)

The history of the Kharkiv higher medical school is more than 200 years old. Its basis was laid by the School of Medicine of the Imperial Kharkiv University. It was the first university in the Russian part of Ukraine, therefore the Kharkiv higher medical school is the oldest in this country. Another representative of the higher medical education in Kharkiv became The Women Medical Institute. The article deals with major milestones of the history of the Kharkiv higher medical school in pre-Soviet times. Because namely then its formation was happening. We examine organizational and administrative, educational, scientific aspects of activity of the Faculty and Institute staff, its contribution to the practice of public health of that time.

Keywords: higher medical education, Imperial Kharkiv University, the Medical Faculty, Women Medical Institute, public health, clinics.